

**НАБУТКИ ЧИНУ СВЯТОГО ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО
В ОСВІТНЬО-ВИХОВНІЙ ГАЛУЗІ ТА СТАВЛЕННЯ ДО НИХ
РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА НАПРИКІНЦІ XVIII –
В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XIX СТ.**

***Постановка проблеми.** Уніатська церква на теренах Правобережжя до її самодержавно-православної ліквідації надбала значний потенціал у галузі освіти. Ця діяльність, започаткована ЧСВВ ще в середині XVII ст., у XVIII досягла своєрідного апогею, справляючи значний вплив на духовну культуру автохтонного населення. Саме тому особливої уваги заслуговують ті зміни, які з часом відбулися в освітньо-виховній, а відтак - кадровій сферах Уніатської церкви Правобережної України.*

***Стан розробленості теми.** Історіографія означеної проблеми має суттєвий доробок, вона збагатилася дослідженнями сучасних вітчизняних істориків і релігієзнавців: С.Жилюка, О.Крижанівського, Н.Стоколос, П.Шкраб'юка, Н.Яковенко та ін. Їхні узагальнюючі праці, а також спеціальні наукові розвідки В.Білик, В.Єршова, Л.Єршової, Б.Хіхлача дозволяють простежити основні віхи історії ЧСВВ, функціонування окремих василіанських освітніх установ, трансформації Уніатської церкви внаслідок трьох поділів Польщі та поступове згорання освітньо-виховної діяльності василіан. Водночас, відсутність комплексного дослідження про набутки ЧСВВ в освітньо-виховній галузі та їх нищення російським царатом наприкінці XVIII – першій третині XIX ст. спонукала авторку звернутися до більш докладного студіювання вказаної проблеми.*

***Об'єктом** даної наукової статті є освітньо-виховна діяльність Чину святого Василія Великого, а **предметом** – її набутки та поступове нищення російським самодержавством наприкінці XVIII – в першій третині XIX ст. **Мета дослідження:** проаналізувати досягнення ЧСВВ у галузі освіти і виховання та з'ясувати основні причини, методи та наслідки їх нищення. Відтак, завданнями дослідження постають:*

- проаналізувати становлення і розвиток основних векторів освітньо-виховної діяльності ЧСВВ;
- дослідити трансформації ЧСВВ, що були зумовлені геополітичними процесами на Правобережжі, та їх вплив на функціонування його освітньої мережі;
- з'ясувати причини, методи та наслідки поступової ліквідації василіанських освітніх установ у контексті релігійно-церковної

* Шеретюк Р.М. – кандидат історичних наук, завідувач кафедри мистецтвознавства і культурології Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.

політики Російської імперії наприкінці XVIII – в першій третині XIX ст.

Основний зміст статті. Впродовж усього XVIII ст. своєрідним становим хребтом, зокрема, інтелектуальним ядром Уніатської церкви був Чин святого Василя Великого, заснований Йосифом Вельямином Рутським у 1617 р. Його постання, за задумом Рутського, повинно було посприяти оновленню та піднесенню Уніатської церкви. З цього приводу він наголошував: «Якщо хочемо мати добрих єпископів, подбаємо про добрих ченців» [Мудрий С., владика ЧСВВ. Нарис історії Церкви в Україні. – Івано-Франківськ, 1999. – С.226]. Саме тому одним із пріоритетних напрямів діяльності ЧСВВ стала освітньо-виховна робота. Хоча мережа василіанських навчальних установ складалася зі студій для власних членів, семінарій для єпархіальних священників, колегій для світської молоді та парафіяльних шкіл, головне значення для ЧСВВ мало навчання саме церковних кадрів.

Василіанські студії або новіціати були спільною школою для тих, хто мав намір стати ченцем. Зазвичай ними керував один вчитель-магістр. Перший василіанський новіціат був започаткований у Битені 1613 р. Станом на 1671 р. у ньому навчалася 20 претендентів на чернецтво – т.зв. новіціїв (новиків). У другій половині XVIII ст. такі навчальні заклади для майбутнього чернецтва з'явилися в Березвечі, Вільні та Холмі Литовської провінції ЧСВВ, а також у Добромилі, Почаєві та Білостоці - Руської провінції.

Крім того, ще в першій половині XVII ст. Литовська конгрегація ЧСВВ започаткувала для своїх ченців філософсько-богословські студії в Жировицях. Після Дубенської капітули 1743 р. перед очільниками Литовської і Руської провінцій ЧСВВ було поставлено завдання відкрити по дві студії філософії та теології з метою ґрунтовнішої підготовки чернечого кліру. За досить обмежений термін на виконання цієї вимоги була здійснена значна робота. Так, у Литовській провінції 1748 р. діяли філософські студії в Жировицях і Полоцьку, а богословські – у Вільні. Згодом було започатковано навчання богослов'ю в Полоцьку й Лавришеві, філософії – у Холмі та Вітебську, а риториці – в Онуфрію [Нарис історії Василіанського Чину святого Йосафата // Записки ЧСВВ. Серія II. – Рим, 1992. – С.240]. Руська провінція ЧСВВ в 1773-1774 рр. мала дев'ять наукових студій: богословські – в Кам'янці, Львові та Лаврові; філософські – в Тереховлі, Загайцях-Луцьку і Замості; риторики – в Білостоці, Мільчу та Сатанові [Там само].

В них, окрім спеціальної підготовки, викладалися ще й додаткові дисципліни. Так, студії з риторики передбачали вивчення латинської, а також німецької і французької мов; учні філософських класів вивчали математику, а теології – єврейську мову, Святе Письмо та канонічне право. Крім того, також приділялася увага вивченню мистецтва, геометрії, арифметики, географії, історії та економіки. Зауважимо, що ці навчальні курси відкривалися для тих ченців-василіан, хто не мав можливості їх опанувати

за кордоном. Однак здібніші учні, як правило, отримували можливість набути європейську освіту в Папських семінаріях у Вільні, Бравнсберзі, Празі, Олумунці, Відні та Римі. Про 26 стипендій для них потурбувався ще в 1615 р. митрополит Йосиф Вельямин Рутський.

Великого значення василіани надавали також освітній роботі з єпархіальним духовенством. Особливо активною та результативною вона була в XVIII ст., упродовж якого діяли духовні семінарії у Володимирі-Волинському (1720), у Сверхі (1743), Холмі (1769), Бучачі, Умані та Жирівцях. Повний курс у них тривав шість років, два з яких семінаристи опановували філософію і чотири – теологію. 1773 р. під опіку василіан перейшла Папська семінарія у Вільні, організована 1582 р. Папою Григорієм VIII для «русинів і москвичів», що проіснувала до 1799 р. Крім того, невеликі семінарії для уніатського духовенства функціонували також у Житомирі, Радомишлі та Луцьку-Почаєві. Однак їх явно бракувало для належної підготовки парафіяльного духовенства Уніатської церкви. Цю проблему намагалося розв'язати вище керівництво церкви. Зокрема, 1739 р. митрополит А.Шептицький зобов'язав василіан активно долучитися до організації та забезпечення навчання світського духовенства. Генеральна капітула 1772 р. поширила цю практику, зобов'язавши василіанські монастирі приймати на навчання уніатських парафіяльних священників, оскільки «єпархії не мають своїх власних семінарій» [Нарис історії Василянського Чину святого Йосафата // Записки ЧСВВ. Серія II. – Рим, 1992. – С.241-242]. Однак окремі дослідники оцінювали її як недостатньо ґрунтовну та наполегливу. На їх думку, василіани тримали світське духовенство «здаєка від своїх шкіл, щоб не мати суперників на вищих духовних становищах, зате змагали до всевладного впливу в уніатській Церкві» [Чубатий М. Українська Католицька Церква. – Львів, 1992. – С.14].

Своєрідним апогеєм освітньо-виховної роботи василіан стала їхня діяльність у галузі народного шкільництва, започаткована ще в середині XVII ст. У XVIII ст. вона була вже позначена вагомими здобутками. В цей час було відкрито значну кількість василіанських шкіл, зокрема в Бучачі (1721 р.), Шаргороді (1749 р.), Любарі (1758 р.), Умані (1766 р.). Відзначимо, що в багатьох випадках фундаторами цих навчальних закладів були місцеві магнати. Так, наприклад, василіанська школа в Шаргороді була заснована коштом Станіслава Любомирського, в Бучачі – за фінансового сприяння Миколи Потоцького, а в Любарі – Франциска Любомирського [Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2005. – С.495].

Програма василіанських публічних шкіл (колегій), де навчалися не лише представники духовенства, а й світські особи – діти шляхти, козацької старшини, міщан, складалася за зразком єзуїтських колегіумів. Це були навчальні заклади двох рівнів – трикласні, у яких вивчалися латинська, польська, німецька й церковнослов'янська мови, а також поетика та риторика, та шестикласні, де викладався ще й курс філософії [Історія української культури: У 5-ти т. – Т.3. – К., 2003. – С.451].

Уніатські колегії функціонували довгий час у Барі, Білостоці, Володимир-Волинському, Гощі, Жировицях, Збаражі, Каневі, Крем'янці, Любарі, Маліївці, Овручі, Острозі, Почаєві, Умані, Шаргороді [Шкраб'юк П.В. Монаший Чин Отців Василіян у національному житті України. – Львів, 2005. – С.160]. В них працювали кваліфіковані вчителі-іноземці, викладалися грецька, єврейська, французька, німецька, італійська, англійська мови. В колегіях також приділялася значна увага викладанню гуманітарних і природничих дисциплін. Організовувалися в них і щотижневі наукові диспути. Василіанські публічні школи були, як правило, з п'ятирічним терміном навчання. Відомо, що в школі шаргородських василіян у 80-х рр. XVIII ст. налічувалося близько 600 учнів. На початку XIX ст. уманські василіани, школа яких вважалася найпрестижнішою на Правобережній Україні, навчали 263 учні, канівські – 190, овруцькі – 255, володимир-волинські – 125, лисянські, загорівські, жидичинські, тригирські й інші – по кілька десятків. У кінці XVIII ст. у василіанських колегіях нараховувалося до 3 тис. учнів, котрих навчали приблизно 100 професорів [Стоколос Н. «До приведения в совершенное единение с великороссийскими...» // Людина і світ. – 2002. - №9. – С. 29-30].

Однією з найкращих василіанських колегій була школа Барського уніатського монастиря, де на початку XIX ст. навчалася майже 1000 учнів. Вона розміщувалася в двоповерховій будівлі, на першому поверсі якої відбувалося навчання 1-5 класів, а на другому – знаходилися навчальні аудиторії для 6 класу, дві житлові кімнати для вихователів, зала для малювання та професорська кімната. Навчання в шести класах Барської василіанської школи, що велося на польській та латинській мовах, відбувалося з таких предметів: Закон Божий, польська мова та література, математичні науки (арифметика, алгебра, геометрія), географія, фізичні науки (природнича історія, механічна та астрономічна географія – космографія), фізика, хімія, історичні науки та право – природознавче (4 клас), громадянське (5 клас), та політична економія Адама Сміта (6 клас). Крім цього, учні вивчали російську, французьку та німецьку мови, а також навчалися малюванню та музиці. В їхньому розпорядженні була бібліотека, яка мала 987 книг релігійного та світського змісту. Завдяки учнівським внескам ця школа мала свого лікаря, а аптека для малозабезпечених безкоштовно надавала їм необхідні ліки [Хіхляч Б. Навчальні заклади ЧСВВ на Поділлі (середина XVIII – перша третина XIX ст.) // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. 2007 рік. Книга I. – Львів, 2007. – С.903-904].

Шестикласна школа Любарського монастиря, розрахована на 500 учнів, відзначалася з-поміж інших василіанських публічних навчальних закладів тим, що мала дуже хорошу матеріальну базу. Її шкільна бібліотека на той час була однією з найбільших на Волині й нараховувала близько 17 тисяч томів книг на латинській, французькій, німецькій та інших мовах. Серед них, зокрема, була Біблія, що дісталась у спадщину від езуїтської Острозької колегії. Вона була видана в Парижі на 7 мовах: єврейській,

грецькій, латинській, французькій, німецькій, слов'янській і польській. Крім того, гордістю цієї школи був добре обладнаний кабінет фізики, а також ботанічний сад для занять з природознавства з багатою і рідкісною колекцією дерев. Він був створений, за припущенням дослідників, видатним майстром садово-паркового мистецтва Діонісієм Міклером [Єршов В.О., Єршова Л.М. Василіанська школа в Любарі – становлення і занепад // Житомирщина крізь призму століть: Науковий збірник. – Житомир, 1997. – С.40].

Любарська школа мала досить високий рівень професійної підготовки професорського складу. В ній викладало 74 вчителів з 254-х, котрі працювали, крім василіанських, у академічних, піярських, єзуїтських, домініканських, кармелітських, бернардинських, францисканських та протестантських школах. Три чверті викладачів мали педагогічний стаж більше 10 років; у 1825/1826 навчальному році кожен шостий викладач василіанської школи в Любарі мав кандидатський ступінь. Крім того, про значний науковий потенціал викладацького складу цього навчального закладу свідчать досягнення його вихованців, окремі з котрих пізніше стали видатними діячами в галузях мовознавства, педагогіки, історії. Зокрема, учнем василіанської Любарської школи у свій час був Теодор Сероциньський (1789-1857) – автор «Польської граматики», що витримала 26 перевидань упродовж 1839-1889 рр., та монографії «Педагогіка» (1846). Її вихованцем також був Еляш Андрушкевич (1799-1884), котрий згодом написав «Короткий нарис косяолу на Русі» (1883) та «Спогади» в 6 томах (1894). Тут навчалися брати Михал (1811-1864) та Вінцент (1815-1866) Будзинські. Творчість Михала Будзинського розвивалася на поетичній ниві: ним були написані поетична фантазія «Вацлав Жевуський» (1841), збірка «Поезії» (1839) та «Спогади мого життя» (1880). Вінцент Будзинський – автор історичного роману в 2 томах «Ляхи в ІХ столітті» (1843), наукової праці «Декілька спостережень за народну поезію» (1846), численних студій про Адама Міцкевича та інших видатних представників польської культури [Там само. – С.41].

Зрештою, крім студій для василіанського чернецтва та єпархіального духовенства, а також колегій для світської молоді, василіани організували при монастирях парафіяльні школи, які зазвичай відкривалися там, де не було інших їхніх освітніх осередків. Ці школи були невеликі, загальна кількість учнів у них зазвичай не перевищувала 20. Що стосується навчальної програми, то вона була доволі скромною: дітей навчали читати й писати на руській і польській мовах, основам віри, церковного співу, початкам арифметики та латини.

Наступні поділи Польщі радикальним чином позначилися на Уніатській церкві. Вже після першого з них (1772 р.) вона була поділена між двома імперіями: Габсбургів та Романових. Чин святого Василя Великого розпався на декілька частин, з яких одна (Галицька) відійшла до Австро-Угорщини, а інша – Білоруська – до Росії. Відтак, замість двох василіанських провінцій, Литовської і Польської (Руської), постало вже чотири: Литовська, Польська (Руська), Білоруська та Галицька.

Значні зміни відбулися й у навчально-виховній сфері Речі Посполитої. 1773 р. була створена Комісія національної освіти, яка виникла як реакція на бреве Папи Климента XIV від 21 липня 1773 р. «*Dominus ac Redemptor*» про ліквідацію єзуїтського ордену. Для Речі Посполитої, як зауважує Н.Яковенко, це загрожувало повним крахом шкільництва, оскільки ще з кінця XVI ст. воно майже повністю зосереджувалося саме в руках єзуїтів [Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2005. – С.495]. Тож перед Комісією постало завдання реорганізації освітньої роботи та випрацювання її нових засад.

По-перше, були різко зменшені заняття з латини й запроваджено вивчення нових європейських мов: німецької, англійської, французької та італійської. Крім того, до нових навчальних програм Комісії увійшли не практиковані раніше природничо-математичні науки, а також історія та право як окремі дисципліни. Головною ж засадою нової освіти став принцип свободи особистості, а завданням школи – виховання громадянина-патріота без огляду на конфесійну приналежність учнів. Варто наголосити, що одними із найактивніших пропагандистів і дієвих виконавців освітньої реформи Комісії були саме василіани: впродовж 80-х рр. XVIII ст. постала ціла низка їхніх шкіл середнього рівня, серед них – Володимирська, яка отримувала особливо схвальні відгуки про високий рівень викладання. Велику популярність василіанським школам приносили також педагогічні кадри – молоді освічені ченці, часто з європейською освітою [Там само. – С.496-497].

1793 р. відбувся другий поділ Польщі. В «Трактаті, укладеному в Гродно між Її Величності Імператрицею Всеросійською і Його Величності Королем і Яснішою Річчю Посполитою Польськими» від 11-22 червня 1793 р., зокрема йшлося про те, що «Римські обох церковних обрядів католики, які... переходять в підданство Її Імператорської Величності Всеросійської, будуть не лише користуватися у всій імперії Російській повним і вільним відправленням їх закону, ... але... будуть вони залишені в колишньому точно стані спадкових володінь» [Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года (далі – ПСЗРИ). – СПб., 1830. - Т. XXIII. - №17.141. – С. 446]. Саме тому імператриця Катерина II підтвердила «за Себе, Спадкоємців і Наступників Своїх залишити цих Римських католиків обох церковних обрядів на вічні часи у спокійній належності переваг, власності і церков, у вільному відправленні їх богослужіння і церковного порядку», а також те, що вона «ніколи не побажає використати права Самодержавства на засудження Римсько-Католицького обох обрядів закону» на землях, які відійшли до Росії [Там само]. Однак відразу після підписання цього документа на нараді вищого православного духовенства від імені імператриці її міністр Пушкін наполягав на необхідності «якнайскоріше і найрішучіше повернути польських уніатів до православної церкви» [Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.). – Рівне, 2003. – С. 26].

Документом, який розставив акценти в дійсних пріоритетах російського самодержавства в церковно-релігійній царині Правобережної України, став указ імператриці Катерини II від 22 квітня 1794 р. на ім'я генерал-губернатора Т.І. Тутолміна, де відверто йшлося про викорінення унії й наголошувалося, що «це є найнадійнішим засобом для укріплення народу в одностайності та спокої» [ПСЗРИ. – СПб., 1830. - Т.ХХІІІ. - №17.199. – С.509]. З огляду на це, на генерал-губернатора покладалося завдання «мати пильний нагляд, аби всякий непорядок і неспокій попереджені були, і щоб ніхто з поміщиків, тимчасових власників і чиновників духовних і світських Римського і Уніатського закону не осмілювався робити ні найменшої в тому перешкоди». Як наголошувалося в цьому імператорському указі, будь-яка протидія цій «Богоугодній справі» розглядалася як «непослух» імператорській волі і сприймалася як «кримінальний злочин, що підлягав судові і тягнув за собою секвестр маєтку до закінчення справи» [Там само]. Відтак, царський уряд і вище духовенство Російської православної церкви чітко визначили своє ставлення щодо Уніатської церкви, яка, на їхню думку, була перешкодою на шляху остаточного утвердження влади російського самодержавства на цих теренах. Тому практично із самого початку панування російського царизму на Правобережній Україні він повів цілеспрямовану політику її скасування [Хитровська Ю.В. Громадянсько-політична позиція духовенства Правобережної України наприкінці XVIII – середині XIX ст. (в контексті церковної політики самодержавства) / Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – К., 2001. – С.11].

Після третього поділу Польщі (1795 р.) вся Правобережна Україна була прилучена до Російської імперії. Царський уряд прагнув не лише територіально, а й духовно-культурно опанувати нею. Одним із вагомих інструментів політики російського самодержавства на цих землях наприкінці XVIII ст. стало утвердження позицій Російської православної церкви. Зміцнюючи своє панування, царизм вдався до тиску на автохтонне населення, спрямованого на обмеження діяльності церковних громад інших християнських віросповідань, насамперед греко-католицького (уніатського), яке за кілька століть вкоренилося на Волині та Поділлі. Головний же удар царату прийшовся на інтелектуальне ядро Уніатської церкви – Чин святого Василя Великого.

1795 р. були ліквідовані уніатські єпархії – Київська митрополіча, Полоцька архієпископська, єпископські Пінська, Луцька та Володимиро-Брестська як непотрібні. Їхні парафіяльні церкви та монастирі були передані білоруському уніатському архієпископу Іраклію Лісовському з повним підпорядкуванням йому духовенства й ліквідацією василіанського орденського керівництва [ПСЗРИ. – СПб., 1830. - Т.ХХІІІ. - №17.384. – С.772]. Загалом 1795 р. Російська православна церква збагатилася 1.010.090 чол. з 1.700 церквами і 1.032 священиками. На кінець правління Катерини II (1796 р.) за рахунок Правобережжя кількість її вірних збільшилася майже на 2 мільйони осіб. Тенденція до скорочення кількісних показників Уніатської

церкви фіксувалася і в наступні роки, внаслідок чого на 1804 р. в Росії нараховувалося 1.398.500 уніатів і 1.388 парафіяльних церков.

Поступово відбувалася й ліквідація уніатських монастирів. За імператорським указом Катерини II від 6 вересня 1795 р., було велено зібрати відомості про їх чисельність та стан і ліквідувати ті з них, «які не займаючись ні освітою юнацтва, ні допомогою німечним і потребуєчим, - є суспільству непотрібні» [Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф.382, Оп.2, Спр.27, Арк.90]. Проведений незабаром перепис уніатських монастирів на Правобережжі зафіксував функціонування 38 чоловічих і 3 жіночих чернечих обителі, 10 з яких було закрито впродовж 1795-1796 рр. Це були Острозький, Загаєцький, Четвертинський Волинської губернії, Шаргородський, Коршовецький, Головчанський, Сатанівський, Кам'янець-Подільський Подільської губернії та Бялловський і Гранівський Київської губернії [Білик В. Закриття василіанських монастирів на Правобережній Україні після її входження до складу Російської імперії (к. XVIII – I тр. XIX ст.) // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Володимир-Волинський в історії України та Волині: Збірник наукових праць. – Луцьк, 2004. – С.415]. Зрозуміло, що з припиненням існування цих монастирів руйнувалися й ті освітні осередки, які були там.

Тенденція до поступового послаблення позицій Уніатської церкви, зокрема втрати нею значної кількості василіанських монастирів, спостерігалася і в роки правління імператора Павла I (1796-1801). Його указом від 30 грудня 1797 р. на ім'я кам'янець-подільського генерал-губернатора Беклешева було наказано активізувати розпочате ще Катериною II скорочення василіанських монастирів та відповідне розселення уніатських ченців [ДАВО. – Ф.382, Оп.2, Спр.27, Арк.90 зв.]. 1800 р. була проведена їх чергова візитація. Про її результати у Волинській губернії довідуємося з листа губернського очільника графа І.В.Гудовича до Луцького «уніатських церков Єпископа і Кавалера» Левинського від 13 квітня 1800 р. [ДАВО. – Ф.382, Оп.2, Спр.27, Арк.90-95]. У ньому зокрема йдеться про те, що Волинським губернським правлінням було зафіксовано існування в губернії 22 чоловічих і 4 жіночих уніатських чернечих обителі [ДАВО. – Ф.382, Оп.2, Спр.27, Арк.92 зв.]. У зв'язку з цим Гудович писав: «...26 монастирів мати в одній губернії, де самих уніатських парафій мало, зовсім неспіврозмірно або мало невідповідно і непристойно для двох або трьох ченців мати особливий монастир, тому що їм і не можливо зайнятися, як обов'язок вимагає, ні богослужінням, ні освітою юнацтва, ні допомогою німечним і ніякими іншими богоугодними і корисними суспільству заняттями» [ДАВО. – Ф.382, Оп.2, Спр.27, Арк.93 зв.].

Загроза ліквідації уніатських монастирів, 11 з яких лише у Волинській губернії підпадали під категорію «зайвих», спонукала василіанське керівництво шукати оптимального виходу з цієї складної ситуації. Запропонував його Тадеуш Чацький – візитатор (інспектор) шкіл Волинської, Подільської та Київської губерній, що входили до складу Віленського

навчального округу, опікуном якого у 1803 р. став князь Адам Чарторийський [Даниляк П.Г. Тадеуш Чацький та його роль у розвитку освіти на Правобережній Україні // Український історичний журнал. – 2009. – №2. – С.51-66]. Він полягав у наступному: перетворити василіанський орден із «суто чернечого» на виховний. Ця ідея підкріплялася обіцянкою отримати від російського уряду не лише гарантії щодо збереження цілісності й недоторканості всіх василіанських монастирів, а й дозвіл на відновлення орденського самоврядування. Отримавши на це згоду василіан, А.Чарторийський 1806 р. звернувся до Олександра І з клопотанням, аби ЧСВВ був визнаний як «виконавчий орден», а його фондуші вважалися «загальною навчальною орденською власністю», яка назавжди має залишатись у володінні ченців. Зрештою, ці пропозиції А.Чарторийського хоча й отримали 1807 р. «височайше схвалення», однак втілені в життя не були [Батюшков П.М. Волинь. Історичні долі південно-західного краю. – Дніпропетровськ, 2004. – С.280-281, 284-285]. Наголосимо, що плідна навчально-виховна діяльність василіан стала підґрунтям не тільки для такого задуму очільників навчальних установ на Правобережжі, а й була підставою для клопотань окремих громадських діячів краю до Міністерства духовних справ і народної освіти про збереження освітніх закладів ЧСВВ [Сейко Н.А. Добродійність поляків у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ. – Житомир, 2007. – С.69].

Нова хвиля наступу російського самодержавства на василіанські монастирі розпочалася 1831 р. За участь у польському повстанні відразу були закриті чернечі обителі в Почаєві та Овручі, а до 1835 р. було закрито ще 10 монастирів ЧСВВ, зокрема Піддубецький, Дубенський, Мильчанський, Гошанський, Луцький та Білостоцький Волинської губернії [Білик В. Закриття василіанських монастирів на Правобережній Україні після її входження до складу Російської імперії (к. XVIII – I тр. XIX ст.) // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Володимир-Волинський в історії України та Волині: Збірник наукових праць. – Луцьк, 2004. – С.416]. Водночас були ліквідовані й всі «польські» навчальні заклади, які поширювали «ворожі настрої щодо Росії», у тому числі й Барська василіанська школа, адже багато її вихованців взяли активну участь у повстанні. 1839 р. були закриті останні василіанські монастирі. Відтак, нищилася вся та система освітньо-виховної роботи, яка була пов'язана з ними.

Водночас із посиленням тиску на Уніатську церкву, російський уряд здійснював певні заходи з налагодження духовно-освітньої сфери Православної церкви, яка могла б замінити та перебрати на себе функції скасованої. Так, указом Синоду від 12 липня 1795 р. на Волині в м. Острог була заснована православна єпархіальна семінарія, відкрита 14 травня 1796 р. Вона розміщувалася в будівлях колишнього уніатського Преображенського монастиря [Жилюк С.І. Російська православна церква на Волині (1793-1917 рр.). – Житомир, 1996. – С.24]. Архімандрит Варлаам (Шишацький), помічник архієпископа Віктора (Садковського) у справах впорядкування

православних єпархій на новоприєднаних від Польщі землях, з метою наповнення цієї семінарії учнями, розпорядився відібрати до неї дітей священо- та церковнослужителів православного віросповідання з василіанських шкіл Овруцького, Любарського, Межирицького та Острозького уніатських монастирів. Окремі вихованці цих шкіл були направлені єпархіальним керівництвом до Київської академії для підготовки на учителів семінарії. Для успішного виконання поставлених завдань консисторія Волинської єпархії неодноразово видавала розпорядження про неухильне виконання постанов про направлення до семінарії дітей священників віком 7-15 років, а згодом – 10-13 років. У випадку відсутності на навчанні в семінарії певного учня, консисторія використовувала різні методи тиску на батьків-священиків, зокрема не допускала їх до виконання обов'язків на парафії [Батюшков П.М. Волинь. Історичні долі південно-західного краю. – Дніпропетровськ, 2004. – С.261].

Одним із виявів прагнення російського самодержавства реорганізувати православну духовну освіту в імперії і впорядкувати її, став указ імператора Олександра I «Про удосконалення духовних училищ...» від 26 червня 1808 р. [ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т.XXX. - №23.122. – С.368-396]. У ньому, зокрема, зазначалося, що духовні училища «довгий час існували без будь-якого майже загального нагляду і однакового порядку», а тому «не отримали ще ні загального систематичного впорядкування, ні повного уставу, ні точного зв'язку їх управління з академіями» [Там само. – С.372]. Аналізуючи стан викладання в цих установах, новостворена Комісія Духовних училищ звернула увагу на домінуюче місце латинської мови в навчанні, внаслідок чого «вивчення мов слов'янських і еллінських, для нашої Церкви необхідних, мало по малу слабшало, і нині, при всіх стараннях до відновлення його, ...не у всіх семінаріях знаходиться в належній силі і дії» [Там само]. Саме тому «вивчення давніх мов, і найбільше грецької і латинської, ґрунтовні знання мови слов'янської і слов'яно-російської, студіювання стародавньої історії і особливо священної і церковної, вивчення кращих зразків духовної словесності, і насамкінець вчення богословське» мало стати пріоритетним напрямом навчання і викладання у православних духовних училищах Російської імперії, керівництво якими покладалося на Комісію Духовних училищ «як загального центру» [Там само. – С.373]. Відтак, структура духовних навчальних закладів виглядала наступним чином: в академіях передбачалося здобуття вищої духовної освіти; семінарії, за задумом уряду і Синоду, «дадуть академіям вихованців», а також «Церкві служителів»; повітові училища мали допомогти «батькам ...наставляти дітей в знаннях»; парафіяльні ж училища «розповсюдять галузі однакового і методичного навчання, і розсіяне нині... юнацтво зберуть і з'єднають під загальний і однаковий нагляд» [Там само. – С.374].

Однак відкриття православних духовних закладів на Правобережній Україні, викладачами у яких спочатку, тобто в кінці XVIII – на початку XIX ст. працювали переважно випускники василіанських шкіл, лише частково

забезпечило належний професійний рівень православного парафіяльного духовенства в регіоні. Основна ж маса рядових священнослужителів мала досить низький рівень підготовки. Так, навіть у середині XIX ст., за даними духовної консисторії, в Київській єпархії 242 з 1252 парафіяльних православних священників (тобто кожен п'ятий) не мали ніякої освіти [Крижанівський О.П. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України (XVIII – перша половина XIX ст.). – К., 1991. – С.24].

Висновки. Отже, одним із основних напрямів діяльності ЧСВВ на теренах Правобережжя була освітньо-виховна робота, яка за рівнем організації та викладання посідала вагоме місце серед інших, зокрема римокатолицьких (єзуїтських та піарських) освітніх закладів у регіоні, а в деяких моментах навіть перевершувала їх. Упродовж першої половини XVII – другої половини XVIII ст. зусиллями ЧСВВ була створена багатокomпонентна мережа освітніх осередків: новіціатів, духовних семінарій, публічних шкіл (колегій) для молоді, парафіяльних шкіл. До вартісних набутків навчально-виховної діяльності ЧСВВ можна віднести доступність його освітніх закладів для представників різних верств населення Правобережжя, без різниці їх етнічної та конфесійної приналежності. Її заслугою було те, що вона виплекала плеяду талановитих науковців.

Трансформації Уніатської церкви та ЧСВВ, пов'язані з геополітичними процесами на теренах Правобережжя внаслідок трьох поділів Польщі (1772, 1793, 1795), а саме: помітне скорочення уніатської парафіяльної мережі, перерозподіл та скорочення єпархій, радикальне зменшення чисельності віруючих, духовенства та чернечих осередків, негативно позначилися на діяльності василіанських освітніх закладів та їхньому культурно-виховному впливі на автохтонне населення.

Осередки василіанського шкільництва, що орієнтувалися на кращі взірці європейської організації та забезпечення освіти, за умов поступового ослаблення Уніатської церкви, а згодом її ліквідації, були замінені російським самодержавством на православно-синодальні. Вивчення грецької і церковнослов'янської мов, священної історії та богослов'я як пріоритетний напрям навчання в православних духовних училищах Російської імперії не могло в повній мірі компенсувати інтелектуальний потенціал василіанського шкільництва.

А н о т а ц і ї

У статті Руслани Шеретюк досліджено основні вектори освітньо-виховної діяльності Чину святого Василя Великого (ЧСВВ), вплив на неї геополітичних трансформацій, пов'язаних з поділами Польщі, з'ясовано причини, механізми та наслідки поступової ліквідації василіанських освітніх осередків.

Ключові слова: Уніатська церква, Чин святого Василя Великого, василіани, василіанські студії, новіціати, новіції (новіки), семінарії, колегії, парафіяльні школи.

В статье Р. Шеретюк «Достояния Чина святого Василия Великого в образовательно-воспитательной отрасли и отношение к ним российского самодержавия в конце XVIII – первой трети XIX в.» исследовано основные векторы образовательно-воспитательной деятельности Чина святого Василия Великого (ЧСВВ), влияние на нее геополитических трансформаций, связанных с разделами Польши, раскрыты причины, механизмы и последствия постепенной ликвидации василианских образовательных центров.

Ключевые слова: Униатская церковь, Чин святого Василия Великого, василиане, василианские студии, новициаты, новиции (новики), семинарии, коллегии, приходские школы.

Ruslana Sheretyuk: The possessions of the rank of Saint Vasyliy the Great in the educational sphere and the attitude of Russian autocracy to them at the end of 18th century – the first of the third part of the 19th century.

The article under the title «The possessions of the rank of Saint Vasyliy the Great in the educational sphere and the attitude of Russian autocracy to them at the end of 18th century – the first of the third part of the 19th century» written by Ruslana Sheretyuk examined the main vectors of educational activity of the rank of Saint Vasyliy the Great and the effect of geopolitical transformations which are connected with the allotment of Poland on it; cleared up the reasons, the works and the results of gradual elimination of Vasylian educational centres.

Keywords: the Uniat Church, the rank of Saint Vasyliy the Great, Vasylians, Vasylian schools, noveltists, novelties, seminaries, collegias, parish churches.

О.Буравський * (м. Житомир)

УДК 284 (477. 43) “17/19”

РИМО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА в 30-х рр. XIX ст.

Постановка наукової проблеми та її значення. Важливим питанням сучасної історії України є роль і місце різних конфесій у суспільно-політичному житті регіонів. У цьому контексті науковий інтерес має проблема участі римо-католицького духовенства в польському національно-визвольному русі на Правобережній Україні в 30-х роках XIX ст.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Участь правобережного римо-католицького духовенства в польському національно-визвольному русі в 30-х рр. XIX ст. знайшла своє відображення в працях українських та зарубіжних науковців. У дослідженнях Г.Марахова [Марахов Г.И. Социально-политическая борьба на Украине 20-40-е годы XIX века. – К.,

* Буравський О.А. – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.